

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 23 april 2023

Jakob aan de Jabbok – Genesis 32:23-32

Bettine Siertsema

Jakob aan de Jabbok. De meest intrigerende vraag over die mysterieuze nachtelijke ontmoeting is: wie is die persoon die zomaar uit het duister van de nacht verschijnt en met Jakob begint te worstelen?

De ene hoofdpersoon van dit verhaal is de lezer van Genesis intussen aardig bekend. Van Jakob wordt ons een van de meest uitvoerige en uitgewerkte portretten van het eerste testament gegeven. Een man die alles op alles zet om de eerste te zijn, en die geen truc uit de weg gaat om dat te bereiken. Hij heeft zijn blinde vader en zijn broer bedrogen om zich de zegen voor de eerstgeborene toe te eigenen, en is voor de woede van zijn broer naar het buitenland gevlucht, waar hij harde jaren heeft doorgebracht, maar waar hij ook een grote familie en grote kuddes vee verworven heeft. Nu, na twintig jaar wil hij terug naar zijn vaderland, maar hij is nog steeds vreselijk bang voor zijn broer Esau, die met een leger van 400 man in aantocht is. Jakob verzint een paar listen om bij de onvermijdelijke ontmoeting zo min mogelijk gevaar te lopen. Het toppunt is wel als hij bedenkt dat hij zijn familie in twee groepen zal verdelen, zodat de ene helft in elk geval nog kan ontsnappen wanneer de andere aangevallen wordt. Doodsbange, sluwe Jakob... Maar uiteindelijk besluit hij toch liever te proberen zijn broer met een enorm geschenk van honderden geiten, schapen, koeien, kamelen en ezels, te verzoenen. Helemaal gerust op de afloop is hij kennelijk niet, want hij laat de rest van zijn bezit en zijn familie in het donker vast het grensriviertje de Jabbok oversteken, en blijft zelf nog achter. En dan is daar opeens die andere hoofdpersoon van ons verhaal, niet anders aangeduid dan als 'een man'. Wie is die man?

Als je de bron van dit bijbelverhaal zoekt in de oeroude volksvertellingen die in dat gebied werden overgeleverd, moet je denken aan een riviergod, een bij een bepaalde plek behorende demon, die reizigers de overtocht over 'zijn' rivier kan beletten en die alleen 's nachts kan optreden. Dat Jakob het gevecht aangaat, van hem wint en de confrontatie op een zegen doet uitlopen, waarbij hij zijn nieuwe naam krijgt, zou dan een beeld kunnen zijn van het volk Israël dat breekt met de heidense goden van de omringende volken en in het aanhangen van die ene God 'Ik-zal-er-zijn' zijn identiteit krijgt. De worsteling aan de Jabbok wordt dan symbolisch geïnterpreteerd, als voorstelling van een godsdiensthistorische en sociaal-culturele ontwikkeling. Heidendom is hierbij niet het aanbidden van afgodsbeeldjes of zo, maar het in de praktijk aanhangen van het recht van de sterkste. Abel Herzberg heeft daarover gezegd: 'Volgt hier nu uit dat de joden "betere" mensen zijn dan anderen? Allerminst! De joden zijn precies in gelijke mate heidenen als andere volken. Maar hun historische prestatie is geweest, dat zij dit hebben geweten.'

Terug naar het verhaal. Een lezer die meegeleefd heeft met de grote angst van Jakob in het voorafgaande deel, denkt bij die man die een gevecht begint, meteen aan Esau. Met voorbijzien van zijn eigen leger van 400 man en van Jakobs enorme geschenk, zoekt Esau nu de directe confrontatie met zijn broer, die laffe bedrieger. Na alles wat in het verleden tussen hen gepasseerd is, zijn woorden overbodig: zonder aankondiging, zonder uitleg of ultimatum begint hij meteen te vechten, en dat gevecht duurt de hele nacht. Al Esaus frustratie over de gestolen zegen, al die jaren opgekropte woede – vast ook aan Jakobs kant, over zijn gedwongen vlucht – het kan er nu allemaal uit. Maar ze zijn aan elkaar gewaagd, die

tweelingbroers, er is geen overwinnaar. En als de strijd is uitgewoed, is er eindelijk ruimte om elkaar aan te zien, te zien wie de ander werkelijk is. Ruimte voor een zegen, ruimte voor verzoening. In die verzoening speelt Esau in het volgende hoofdstuk een verrassende, grootmoedige rol: waar Jakob hem voorzichtig met 'mijn heer' blijft aanspreken en zichzelf 'je dienstknecht' noemt, noemt Esau hem 'mijn broeder' en omhelst hem onder tranen (Gen 33: 4-5, 8-9). Jakob legt zelf ook een duidelijk verband tussen deze twee ontmoetingen, de nachtelijke worsteling en de verzoening. Hij noemt de plaats van het gevecht Peniël, aangezicht van God, en refereert daar later aan als hij tegen Esau zegt dat hij zijn aangezicht gezien heeft zoals men het aangezicht van God ziet (Gen. 33: 10).

Maar het gevecht met die vreemde ontknoping – een door een aanraking ontwrichte heup, een nieuwe naam en een zegen – kan ook minder concreet en realistisch worden gelezen. Jakob staat op het punt om na een lange ballingschap zijn vaderland, het ook aan hem beloofde land binnen te trekken. Het kleine grensriviertje de Jabbok is voor Jakob de grens tussen zijn verleden en zijn toekomst. Je kunt uit de tekst opmaken dat Jakob niet gewoon op het punt staat als laatste de beek over te trekken als hij overrompeld wordt door die man. Nee, Jakob blijft welbewust achter: 'Zelf bleef hij achter, alleen, Jakob.' Hij is nog niet zo ver dat hij die grens tussen verleden en toekomst kan passeren. Hij zoekt de eenzaamheid in het nachtelijk duister, trekt zich terug in zichzelf. Nu komt het helemaal op hem aan. Voordat hij aan een nieuwe toekomst kan gaan bouwen in zijn eigen land, moet hij eerst afrekenen met zijn verleden, afrekenen met zichzelf met wie hij geweest is. Jakob de hiellichten, de pootjehaker, die koste wat het kost altijd de eerste wilde zijn, die zijn blinde oude vader bedroog en zijn broer diens rechtmatige zegen ontstal, Jakob die hoe dan ook de gebeurtenissen naar zijn hand wilde zetten, de slinkse bedrieger, die Jakob gaat nu de confrontatie aan met zichzelf. 'Hoe is uw naam? Jakob, antwoordde hij.' Heel zijn leven klinkt in dat antwoord mee. Hij ziet onder ogen wie hij was en wat hij voor anderen en zichzelf is geweest. Het is als een nachtmerrie, deze grondige zelfconfrontatie, een worsteling die de hele nacht duurt, en waar hij niet ongeschonden uitkomt. Maar hij komt eruit, en is dan niet meer dezelfde als voorheen.

Het kan gaan om de eigen schuld, om fouten en falen; het kan ook gaan om het eigen slachtofferschap. Jakob kent het alle twee: de schuld van een laaghartig bedrog én het slachtofferschap toen zijn oom Laban, even sluw als hij, misbruik van hem maakte in zijn kwetsbare en afhankelijk positie als vluchteling. Dader én slachtoffer, Jakob ziet zijn verleden onder ogen, hij drukt het niet meer weg uit zijn denken en voelen, hij accepteert het. En zo is hij in staat er niet meer zijn hele toekomst door te laten bepalen. Dan maakt de nacht plaats voor de dag. Hij wordt als nieuw geboren, met een nieuwe naam. Dan wordt hij zijn doodsangst voor Esau de baas en durft de ontmoeting aan, zich niet meer verschuilend achter zijn familie of zijn geschenken. Hij gaat voorop als iemand die de verantwoordelijkheid voor zijn eigen leven op zich heeft genomen. En de zon straalt over hem op.

Maar toch, het beeld dat de meesten van ons hebben bij 'het gevecht aan de Jabbok', is van Jakob in gevecht met een engel of met God zelf. Het is de meest gangbare interpretatie, ook in de beeldende kunst. Van Rembrandt tot Gauguin en Gustave Doré, Jakob worstelt met God in de gedaante van een engel.

In het gevecht met God wint Jakob onze sympathie. Want niet alleen in de relatie tot andere mensen, ook in zijn relatie met God is Jakob tot nu toe niet bepaald als een positieve held naar voren gekomen. Toen de zon over hem onder ging bij het verlaten van zijn land op de

vlucht voor Esau, kreeg hij in Betel een overweldigende droom met vele engelen, een ladder die tot in de hemel reikte en indrukwekkende woorden van God waarin Die zichzelf bekendmaakte en zijn blijvende nabijheid en bescherming beloofde en de grote aartsvaderlijke belofte nu tot Jakob zelf herhaalde. En wat is Jakobs reactie? Hij benadert het bijna als een zakelijke transactie. Hij doet een wat zuinig toezegging dat áls God hem van kleding en voedsel voorziet en hij behouden in zijn vaderland zal terugkeren, dat dán de Eeuwige hem tot een God zal zijn. Zoiets als: eerst zien, dan geloven.

Maar nu, een man die met al zijn kracht, met alles wat in hem is, strijdt met God. Toch blijft Jakob ook in dit alleruiterste gevecht zichzelf trouw. Zijn hele leven was hij erop uit de zegen te bemachtigen, en dat gebeurt hier opnieuw: als tegenstander eigenlijk uitgeschakeld, invalide, blijft hij zich vastklampen aan de ander; hij laat niet los als hij niet gezegend wordt. Wat hij in Betel zomaar ongevraagd kreeg en toen argwanend slechts op voorwaarden accepteerde, dat bevecht hij nu met zijn laatste krachten.

In die worsteling met God wint Jakob onze sympathie, omdat het zo'n herkenbare ervaring is in crisissituaties, in de nacht van ons bestaan. Vooral als je woede zich niet in daden kan omzetten, als je verdriet alleen maar naar binnen kan slaan, als er geen actie mogelijk is om iets ten goede te keren. Of het nu is doordat je overspoeld wordt door alle ellende in de wereld, weggebombardeerde steden, de klimaatcrisis, natuurrampen, noem maar op. Of door een crisis in je eigen leven, als je moet aanvaarden wat niet te aanvaarden is: het lijden van een kind, de dood van wie je helemaal niet missen kan, een ziekte die jou of een geliefde steeds verder aantast en onttakelt... Je hele bestaan lijkt te verkrumelen in je handen, niets biedt meer houvast. In zo'n situatie is ons worstelen met God, denk ik, in de eerste plaats een worstelen óm God, een worstelen met zijn afwezigheid. Leegte, stilte, nacht. Maar er zijn er, die – dan nog – het wagen te zeggen, te fluisteren: ik laat je niet los. Geen spectaculaire zegen, geen juichende halleluja-koren zullen er volgen, maar soms aarzelende streepjes morgenlicht, die eerst nauwelijks opgemerkt worden, maar allengs aan kracht kunnen winnen. Niet losgelaten hebben, is misschien wel hetzelfde als niet losgelaten zijn. Zoals de zegen misschien wel – maar dat ervaar je alleen achteraf, soms na jaren pas – zoals de zegen gevonden wordt in het gevecht zelf.

Wat een verhaal. Jakob, Israël, die vecht met een heidense demon, met zijn broeder, zijn naaste, met zichzelf, met God, de Onuitsprekelijke. Het zijn allemaal lagen in het verhaal, en je kunt niet zeggen: dit is waar en dat niet. Het verhaal maakt geen keus, de verteller identificeert de tegenstander niet. Het is Jakob die constateert dat hij God in het gezicht gezien heeft, en later dat hij daar ook het gezicht van Esau in herkent. Zonder dat ze samenvallen, schuiven de mogelijkheden over elkaar heen: het gevecht tegen het heidendom is ook een gevecht tegen jezelf, je herkent en erkent het gezicht van God in dat van je naaste, een worsteling met God is ook vaak een worsteling met jezelf. Gezegend wie het gevecht aandurft, vasthoudt en er doorheen gaat en – al is het mank en hinkend – óp kan staan en als een nieuwe mens verder mag.